

14. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. Договори Юрія Хмельницького року 1659 // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12.
15. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. Договори за гетьманування І. Самойловича 1672 та 1674 рр. // Український історичний журнал. – 1994. – № 4.
16. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К.: Либідь, 1993. – Т. 2.
17. Дорошенко Д. Нарис історії України. – К.: Глобус, 1992.
18. Крупницький Б.Д. Гетьман Мазепа та його доба / Пер. з нім. О.Струкевича/. – К.: Грамота, 2008.
19. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726 рр.: Наукове видання. – К.: Темпора, 2006.
20. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Репринтне відтворення видання 1913 року, 1990.
21. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея. – К.: Альтернативи, 1997.
22. Борисенко В. Дем'ян Многогрішний // Київська старовина. – 1992. – № 4.
23. Мельник Л. Гетьман Іван Самойлович // Київська старовина. – 1996. – № 1.
24. Кривошея В., Кучер В. Полковник Дмитро Чечель // Київ. – 1998. – № 3-4.
25. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. – Ч.1.
26. Радовський В. Допит Войнаровського, небожа Івана Мазепи // Дзвін. – 1992. – № 7-8.
27. Шевчук В. Данило Апостол і його реанімаційні зусилля щодо збереження козацької держави // Розбудова держави. – 1994. – № 1.
28. Герасименко Н.О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 3.
29. Ефименко А.Я. История украинского народа. – К.: Лыбидь, 1990.
30. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. – 1997. – №1.
31. Панашенко В. Значкові товариші // Київська старовина. – 1999. – № 4.

Степанчук Ю.С. ЛИКВИДАЦИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ ГЕТМАНЩИНЫ КАК ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМНОГО НАСТУПЛЕНИЯ ЦАРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА НА УКРАИНСКУЮ АВТОНОМИЮ.

Исследуются формы и методы ослабления вооруженных сил Украины царским правительством во второй половине XVII-XVIII ст. и ограничение прерогатив гетманско-старшинского управления казацким войском.

Ключевые слова: вооруженные силы Гетманщины, царское правительство, украинская автономия, Северная война, военные походы, казацкая старшина.

Stepanchuk Y.S. LIQUIDATION OF MILITARY POWERS OF HETMANSHINA LIKE THE ELEMENT OF SYSTEM OFFENSIVE OF IMPERIAL'S GOVERNMENT ON THE UKRAINIAN AUTONOMY.

Forms and methods of weakening of military powers of Ukraine are explored by imperial's government in the second half of the XVII-XVIII century and limitation of prerogatives of petty hetman-officer management by a cossack army.

Keywords: military powers of Hetmanshina, imperial's government, Ukrainian autonomy, North war, soldiery hikes, cossack petty officer.

УДК 94(477.4) «17/18»:26

Е.О. Зваричук

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА ЩОДО РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.

У статті проаналізовано особливості державно-правової політики російської влади стосовно до Римо-Католицької церкви, охарактеризовано центральні законодавчі акти самодержавства прийняті наприкінці XVIII – впродовж першої третини XIX ст., а також спрямовані на обмеження впливу римо-католицьких священиків на місцеве населення.

Ключові слова: римо-католицька церква, канонізм, єпархія, клір, російський царат.

Питання державно-правової політики Російської імперії щодо Римо-Католицької церкви (РКЦ), на жаль до сьогодні залишається однією з маловивчених проблем. Водночас, окремі аспекти означеного питання знайшли своє відображення у працях Н.Д. Кузнецова [1],

А.П. Попова, [2;3], П. Щербальського [4], Ф.Г. Овсієнко [5], І.К. Смолича [6], О.А. Лиценбергер [7], Б. Кумора [8], А.Д. Толстого [9] тощо. Проте, названі наукові доробки в більшості випадків залишають поза своєю увагою саме проблематичність становлення державно-правових відносин між римо-католицьким духовенством та російським самодержавством, законодавче закріплення та обмеження економічного, суспільного, духовного статусу Римо-Католицької церкви в Російській імперії, а також спроби царату створити автономну, непідвладну Ватикану Римо-Католицьку церкву, яка на 100% відповідає самодержавним стандартам.

Відзначимо, що підвалини державно-правової політики щодо римо-католицького духовництва в Україні, зокрема Правобережжі, заклала Катерина II. Внаслідок поділів Речі Посполитої, під владу російського самодержавства на Правобережній Україні потрапили цілком організовані дві римо-католицькі єпархії: Луцька та Кам'янецька. Перед царатом постало доволі важке завдання, а саме, розробити відповідну політику та знайти найбільш оптимальний варіант взаємостосунків з римо-католицьким кліром. Пошук законодавчого вирішення окресленої проблеми забрав доволі багато часу, усе XIX та початок XX ст., однак так і не був завершений.

До вироблення засад ліберально-обмежувальної політики кінця XVIII – першої третини XIX ст. діяльності РКЦ російську владу спонукало декілька причин: по-перше, таку значну кількість інаквовіруючого населення та духовництва вже неможливо було контролювати лише зовнішнім наглядом; по-друге, самодержавство, розуміючи впливовість римо-католицького кліру, на приєднаних землях потребувало його допомоги як фактору стримування протидії політиці русифікації; по-третє, розгортання прихованого конфлікту між Ватиканом та самодержавством, коли перші бажали продовжувати контролювати римо-католицький клір та населення, а другі не могли зрозуміти, як мешканці Російської імперії будуть мати ще один орган керування окрім православного государя, призвело до формування багатополярного вектору державно-правових відносин. Тому, з одного боку законодавчі акти кінця XVIII–початку XIX ст. носили стриманий, ліберальний характер, з іншого вони обмежували можливості римо-католицького духовництва, як у плані підпорядкування так і у економічній, суспільній та духовній діяльності.

Треба відзначити, що перед російською владою постало декілька завдань. Спершу на приєднаних територіях Правобережної України, потрібно було організувати адміністративне керування римо-католицьким кліром та католиками. Потім спробувати огородити їх від впливу Ватикану та поступово підпорядкувати самодержавству.

Відтак у січні 1782 р. за розпорядженням Катерини II було створено Білоруську (Могилівську) римо-католицьку архієпископію, головою якої призначено єпископа Б.Сестриневича, який отримав право керувати монастирями, костьолами, призначати та зміщати священників. Водночас 3 лютого 1784 р. Катерина II, порушуючи всі канони Римо-Католицької церкви, своєю грамотою надає всю повноту влади над римо-католицькими монахами Б.Сестриневичу [10].

Логічним продовженням політики подвійних стандартів став трактат, підписаний 11 (22) липня 1793 р. у м. Гродно з королем Польщі, який проголосив, що Римо-Католицька церква, яка вступала під владу Російської імперії, отримує всі права та привілеї, а римо-католицькому духовенству надаються всі громадянські права, і йому дозволено користуватися своїми маєтками та безперешкодно виконувати духовні треби [11, с. 40]. Імператриця запевнила представників РКЦ, що вона і її нащадки залишать непорушними головні засади римської віри [12, с. 314]. Разом з тим Катерина II не була зацікавлена у посиленні Римо-Католицької церкви на щойно приєднаних до Росії територіях як фактору політичної опозиції самодержавству та ідеолога польського опозиційного руху. Допускаючи існування латинського кліру в межах Росії, Катерина II заборонила йому безпосередньо підпорядковуватися Ватикану [13, с. 242; 14, с. 328; 15, с. 242].

Положення трактату було підтверджено у Маніфесті від 30 жовтня 1794 р.. Катерина II з одного боку офіційно надавала римо-католикам право на необмежене публічне віросповідання і законне володіння своїм майном, з іншого – позбавляла права підпорядковуватись будь-якій владі із закордону. Поряд з цим окреслювала вимоги до римо-католицьких священників: знання російської мови, прийняття присяги на вірність російському самодержавству (обов'язково до виконання), заборона монахам жити за рахунок подаяння [16].

Також Катерина II була проти відкриття офіційного представництва (нунціатури) Святого Престолу у Петербурзі. Водночас вона, незважаючи на заборону діяльності єзуїтів Климентом XIV, дозволила їм мешкати і працювати в Україні, зокрема на Правобережній Україні. Таким чином Катерина II неофіційно ввела в юридичну практику Російської імперії ігнорування офіційних документів і розпоряджень Святого Престолу та наголосила, що папські булли можуть набрати чинності лише з дозволу верховної російської влади.

Відтак Катерина II заклала правові підвалини, генеральну лінію взаємовідносин РКЦ з російською владою, вперше спробувала обережно обмежити вплив римо-католицького кліру на населення Правобережної України та підпорядкувати їх російській владі.

Павло I, незважаючи на певні розбіжності в поглядах на політику щодо римо-католицьких священників з Катериною II, загалом зберіг стратегічну лінію спрямовану на підкорення РКЦ владі імператора. Відтак 3 лютого 1797 р. за наказом Павла I створюється при юстиц-колегії департамент римо-католицьких справ [17]. Наступного року департамент відокремлюють від колегії і підпорядковують архієпископу Б. Сестриневичу. Одночасно відбувається збільшення римо-католицьких епархій з чотирьох до шести.

Водночас 3 листопада 1798 р. за сприянням Павла I та при активній участі Б. Сестриневича Сенат приймає закони: «Про закриття з'їздів монахів римо-католицького віросповідання на капітули для вибрання чинів в різні монастирські студії», «Про надання архієреям права призначати на посади та оглядати монастирі» [18], а також «Регламент для церков і монастирів римо-католицького віросповідання в Російській імперії» [19]. Зазначені закони значно обмежували права монарших орденів, зобов'язували їх віддавати частину прибутку на утримання лікарень, богаділень та училищ, всю повноту влади над ними передали єпископам.

Треба відзначити, що на відміну від Катерини II, Павло I законодавчим актом від 7 березня 1799 р. на офіційному рівні встановив пряме підпорядкування підвладного римо-католицького духовенства російським законам та розпорядженням [20].

Відтак за короткий час свого правління Павло I зробив рішучі кроки у бік посилення контролю діяльності РКЦ, остаточно ліквідував самостійність монастирського життя римо-католицьких орденів, підпорядкувавши їх єпископам, а також вперше на офіційному рівні проголосив, що головою всіх церков в Російській імперії є імператор.

Олександр I, посівши російський престол, залишив без змін вироблені його попередниками правові засади взаємовідносин самодержавства та РКЦ.

Хоча імператор ставився відносно неупереджено до Римо-Католицької церкви, він став одним з перших керівників, хто зробив рішучі кроки у бік контролювання всіх сфер діяльності римо-католицьких священників. Зокрема 13 листопада 1803 р. вищим органом управління римо-католицьким духовництвом в Російській імперії стала Римо-Католицька духовна колегія. Очолював колегію архієпископ Могилівський, місцевими органами влади управління в кожній епархії ставали духовні консисторії. Треба відзначити, що її головним завданням було вирішення внутрішніх економічних, суспільних, духовних проблем з огляду російського права. Відтак створення колегії мало на меті частково позбавити єпископів влади, а також зблизити державні інтереси з римо-католицьким канонічним правом. Фактично колегія стала підзвітною та підконтрольною самодержавству державною установою. Додатково відзначимо, що сама колегія була виборним органом, і пропорційно складалась з духовенства та представників державних органів влади [21].

Водночас у 1802 р. указом російського імператора для покращення стосунків з Ватиканом в Римі створювалось постійне представництво Російської імперії, а з серпня 1804 р. архієпископу Могилівському дозволялось управляти російським римо-католицьким духовенством, як білим так і чорним, без будь-яких зносин з Римським Папою [10].

Заснування міністерства духовних справ на чолі з кн. Голіциним дало змогу кардинально змінити ставлення урядових установ до РКЦ. Зокрема, §141, 143, 144 закону від 24 листопада 1817 р. зосереджували в руках імператора і сенату всю повноту влади над римо-католицькими священниками [22, с. 814-835]. Також розпорядженням від 13 (27) березня 1820 р. він вислав єзуїтів за кордони Російської імперії [23, с. 113-119]. А також закон від 28 серпня 1815 р. підпорядковував католицький клір цивільним судам [24, с. 268-273].

Таким чином внутрішня політика Олександра I була спрямована на створення чіткої адміністративної організації Римо-Католицької церкви в Російській імперії, а також на надання

архієпископу Могилівському усієї повноти духовної влади, яка б за суттю не поступалась владі Святого Отця.

Микола І, в свою чергу, продовжив роботу, розпочату своїм попередником. До польського повстання 1830-31 рр. він спромігся втілити в життя декілька постанов. Дві з них мали на меті поширити впливовість царату на канонічний бік діяльності Римо-Католицької церкви. Закон від 21 вересня (5 липня) 1826 р. зобов'язував католицьких священників надсилати до Головного управління духовних справ закордонних віросповідань канонічні запити та пропозиції [25, с. 1000-02]. 4 (18) грудня 1826 р. було прийнято урядову постанову, за якою категорично заборонялося в римо-католицьких епархіях проведення урочистих поховань та процесій [26, с. 1273-74]. З того часу представники латинського кліру змушені були з'ясовувати і затверджувати не тільки проблеми свого економічного та суспільного життя, а погоджувати з царизмом і канонічні питання.

Відтак російська влада наприкінці XVIII – в продовж I третини XIX ст. робила все можливе для того, щоб «узгодити» власне законодавство з канонічним правом РКЦ. Однак самодержавство не бажало бачити в римо-католицьких священниках рівноправного суб'єкта правовідносин. Царат кардинально порушуючи канони РКЦ в жодному разі не зрадив своїм державним інтересам. Така державно-правова політика спонукала римо-католицьке духовництво до активної участі в польському повстанні 1830-31 рр., а це викрило очевидне: римо-католицькі священники Західного краю, зокрема Правобережної України, стали на шлях захисту власних інтересів, а саме повної незалежності від російської влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецов Н.Д. Управление делами иностранных вероисповеданий в России в его историческом развитии. – Ярославль, 1898.
2. Попов А. Последняя судьба папской политики в России. 1847-1867 // Вестник Европы, 1896. – № 1-3.
3. Попов А. Сношения России с Римом, с 1847 по 1850 гг. // Журнал Министерства Народного Просвещения, 1870. – №№ 1-3, 5-7, 12.
4. Щербальский П. История русского конкордата // Русский Вестник, 1871. – № 4.
5. Овсиенко Ф.Г. Католицизм в России // История религий в России: Учебник / Под. общ. ред. О.Ю. Васильевой, Н.А. Трофимчука. – М., 2004.
6. Смолич И.К. История Русской Церкви. 1700-1917 // История Русской Церкви. – Кн. 8. – Ч. 2. – М., 1997.
7. Лиценбергер О.А. Римско-Католическая Церковь в России. История и правовое положение. – Саратов, 2001.
8. Кумор Б. свящ. Российский конкордат от 3 августа 1847 г. // Чаплинский Б. История церкви в России. – СПб., 2000. – С. 124-128.
9. Толстой Д. Римский католицизм в России. Историческое исследование. – СПб., 1876, Т. 2. – С. 230-244.
10. Тихонов А.К. Власти и католическое население России в XVIII-XIX веках // Вопросы истории. – 2004. – № 3. – С. 140-146.
11. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. – К. : Наукова думка, 1978. – 191 с.
12. Полное Собрание Законов Российской империи (ПСЗРИ). – Собр. 1., Спб. : Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830. – Т. 23. – № 17141. – С. 314.
13. О разрыве дипломатических отношений между папским престолом и императорским кабинетом и уничтожении конкордата // Подольские Епархиальные Ведомости. – Каменец-Подольский. – 1867.-№ 7. – С. 242.
14. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII – перша половина XIX ст. – К., 1991. – 116 с.
15. Иезуиты и их отношение к России. Письма к иезуиту Мартынову – Ю.Ф. Самарина. – М. : Тип. Лазаревского института, (А.Мамонтов), 1866. – С.240-273.
16. ПСЗРИ – Собр. 3., Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1908. – Т. 23. – С. 257-258.
17. ПСЗРИ – Собр. 3., Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1908. – Т. 24. – ст. 17836.
18. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830. – Т. 25. – №18733. – С. 435-436.
19. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830. – Т. 25. – №18734. – С. 436-438.
20. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830. – Т. 25. – №18892. – С. 589.

21. ПСЗРИ. – Собр. 3. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1908. – Т. 25. – ст. 550б.
22. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830. – Т. 34. – №2710б. – С. 814-834.
23. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830, Т. 37. – №.28189. – С. 113-119.
24. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830. – Т. 25. – №18892. – С. 589.
25. ПСЗРИ. – Собр. 2. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830, Т. 1. – №.593. – С.1000-1002.
26. ПСЗРИ. – Собр. 2. – Спб.: Тип., II отделения Собственной Его Высочества Канцелярии, 1830, Т. 1. – №.726. – С. 1273-1274.

Зваричук Е.О. ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РУССКОГО САМОДЕРЖАВИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО РИМО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В КОНЦЕ XVIII – В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX СТ.

В статье проанализировано особенности государственно-правовой политики русской власти относительно Римско-Католической церкви, характеризованы центральные законодательные акты, принятые в конце XVIII – на протяжении первой трети XIX вв., а также направление на уменьшение влияния римско-католических священников на местное население.

Ключевые слова: римско-католическая церковь, канонизм, епархия, клир, российский царат.

Zvarichuk E.O. FEATURES Of GOSUDARSTVENNO-PRAVOVOY POLICY Of RUSSIAN AUTOCRACY IN RELATION TO RИМО-CATHOLIC CHURCH ON RIGHT-BANK UKRAINE At The End Of XVIII – In FIRST THIRD HИH ST.

In the article the features of gosudarstvenno-pravovoy policy of Russian power are analysed in relation to the Rimsko-katolicheskoy church, harakterizirovani central legislative acts accepted at the end of HVIII – during the first third HИH vv., and also direction on reduction of influencing of rimsko-katolicheskikh priests on the local population.

Keywords: rиmo-catholic church, kanonizm, diocese, klir, Russian tsarat.

УДК 94(477) «18/19»:371

А.М. Гуз

ЕВОЛЮЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – XX СТ.

В статті досліджено еволюцію шкільної правової освіти в Україні в контексті розвитку середньої освіти

Ключові слова: патріарх, правова освіта, репресії, університет.

Сучасна українська шкільна правова освіта є продуктом тривалого й неоднозначного процесу розвитку. Це зумовлено складним характером державно-правового будівництва на Україні й особливостями її суспільно-політичного устрою на тому чи іншому етапі.

На першому етапі головними осередками правової освіти в Україні були юридичні факультети університетів [1]. Одні з цих університетів виникли і діяли тривалий час на землях України, які входили до складу Російської імперії (Харківський – 1805 р., Київський – 1834 р. і Новоросійський (Одеський) – 1865 р.), а інші (Львівський – 1661 р. і Чернівецький – 1875 р.) – на українських територіях, якими володіли Польща, Австро-Угорщина чи Румунія [2]. За відсутності суверенної державності на Україні правова освіта в університетах розвивалася загалом у тих же організаційних формах і на тих же правових засадах, що й в університетах Росії та інших країн.

Патріархом українських університетів був і залишається Львівський університет. Це один з найстаріших університетів у всій Східній Європі. У складі цього університету із самого початку його утворення був і юридичний факультет. Отже, можна вважати, що саме із заснування Львівського університету веде свій початок українська правова освіта. Юридичні